

HUQUQ TIZIMI VA UNING TASNIFLARI

Tolipova Nargizaxon Ergashali qizi

O'zbekiston tuman 2-son kasb-kunar maktabi huquq fani o'qituvchisi

Aannotatsiya: ushbu maqolada huquq tizimi va uning turlari tasnifi xususidagi fikrlar ifodalangan.

Kalit so'zlar: moddiy, rotsessual, huquqiy institut, moddiy soha, xususiy huquq, ommaviy huquq.

Аннотация: В данной статье выражены взгляды на характер правовой системы и классификацию ее видов.

Ключевые слова: материальное, родовое, правовой институт, материальная сфера, частное право, публичное право.

Aannotation: this article expresses opinions on the classification of the system of law and its types.

Keywords: material, procedural, legal institution, material sphere, private law, public law.

KIRISH

Huquq sohasi huquq tizimining eng katta elementi hisoblanadi. U huquqiy tartibga solishning predmeti va usulining o'ziga xosligi bilan sifat jihatidan bir hil bo'lgan ijtimoiy munosabatlar guruhini tartibga soluvchi huquqiy normalar yig'indisidan shakillanib keladi. Agar huquqiy institut ijtimoiy munosabatlar turini tartibga solib bersa, sanoat esa ijtimoiy munosabatlarning bir turi hisoblanadi. Shunday qilib, huquqni tarmoqlarga bo'lish uchun esa, asosan ikkita mezon bo'lishi kerak, huquqiy tartibga solishning predmeti va usuli qo'llaniladi. Bu mezonlar huquqning bir sohasini boshqasidan ajratib turadi.

Huquqiy institut – bu bir huquq sohasi doirasidagi yoki ular tutashuvidagi bo'lgan, sifat jihatidan bir hil ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy normalarning

alohida guruhidir sanaladi. Tartibga solish xususiyatiga ko‘ra o‘xshash bir nechta yuridik institutlar huquqning kichik tarmog‘ini tashkil qiladi. Masalan ular, fuqarolik huquqining bir qismi sifatida mualliflik huquqi, uy-joy va patent huquqi, moliya huquqining bir qismi sifatida soliq huquqining kichik tarmog‘i ajratiladi. Huquqiy tartibga solishning predmeti sifatida berilgan huquqiy normalar majmui bilan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlar tushuniladi. Har bir tarmoqning o‘ziga xos tartibga solish predmeti bo‘lar ekan. Boshqacha aytganda, har bir tarmoq o‘zining sub’ekti o‘ziga xosligi, tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlarning o‘ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi. Tartibga solish predmeti ob’ektiv shakllanadi va qonun chiqaruvchining ixtiyoriga bog‘liq emas. Hamma jamoat munosabatlari ham huquqiy tartibga solishning predmeti bo‘la olmaydi. Bu munosabatlar, birinchidan, barqarorligi va takrorlanuvchanligi bilan farq qilishi zarur; ikkinchidan, jamiyat va davlatning bu munosabatlarning aynan huquqiy shaklda mavjudligi va davlat tomonidan huquqiy himoya qilinishidan manfaatdorligi; uchinchidan, tashqi nazorat qilish imkoniyati, masalan, sud, ma’muriy organlar tomonidan. Shunday qilib, ichki oilaviy munosabatlar, qoida tariqasida, tashqi nazorat ostida emas, shuning uchun ularni qonun ustuvorligi bilan tartibga solish qiyin.

ASOSIY QISM

Moddiy va protsessual huquq sohalari

Huquq tizimida moddiy va protsessual huquq tarmoqlari ham ajralib turadi. Moddiy huquq tarmoqlari ijtimoiy munosabatlarga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Aksariyat tarmoqlar moddiy huquq toifasiga kiradi (jinoyat, davlat, tadbirkorlik, oilaviy, mehnat va boshqalarni nazarda tutish mumkin). Protsessual huquq taraflarning huquq va majburiyatlarini amalga oshirish tartibi, tartibini tartibga soladi. Hozirgi vaqtda jinoyat-protsessual, fuqarolik protsessual huquqi, arbitraj jarayoni mavjud. Protsessual qoidalar deyarli har qanday sohada mavjud, ammo ularning hammasi ham mustaqil sanoat sifatida ajralib turmaydi. Ajratish uchun eng yaqin narsa – ma’muriy jarayonning normalari. Ikkala tarmoq tizimi ham bir-biri bilan chambarchas bog‘langan, garchi protsessual moddiy huquqqa xizmat qilsa[2].

Xususiy va ommaviy huquq

Huquq tizimiga davlat va xususiy huquq sohalarini o‘z ichiga oladi. Rim huquqi davridan boshlab ommaviy huquqning davlat manfaatlari mavjud bo‘lgan tarmoqlariga, xususiy tarmoqlarga esa shaxslar, fuqarolar, shaxslar, kishilar birlashmalarining manfaatlari ustunlik qilish odatiy holdir. Ommaviy huquqning tarmoqlariga davlat, ma‘muriy, moliyaviy, jinoiy va boshqalar, xususiy huquq – fuqarolik, oilaviy, tijorat, mehnat huquqlari kiradi. Xususiy huquq odamlarning mulkiy va shaxsiy nomulkiy munosabatlaridan kelib chiqadigan ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan.

Ichki huquq va xalqaro huquq

Huquqlarning o‘zida ham ichki (yoki milliy) huquq va xalqaro huquq mavjud bo‘ladi. Milliy huquq deganda ma‘lum bir davlat ichidagi munosabatlarni tartibga soluvchi va ma‘lum bir xalqning milliy, tarixiy, madaniy xususiyatlarining o‘ziga xosligi bilan ajralib turadigan tarmoqlarning yig‘indisi sifatida qarash odatiy holdir. Xalqaro huquq insoniyat sivilizatsiyasining jamlangan tajribasini jamlaydi va xalqaro aloqa sub’ektlari – davlatlarning irodasini muvofiqlashtirish natijasida bo‘ladi. Rossiya Federatsiyasi Konstitutsiyasi xalqaro huquqning umume’tirof etilgan tamoyillari va normalari va Rossiya Federatsiyasining xalqaro shartnomalari uning huquqiy tizimining ajralmas qismi ekanligini e‘lon qiladi. Demak, xalqaro huquq milliy qonunchilik va huquqni qo‘llash amaliyoti uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Bundan tashqari, xalqaro huquq normalari ichki munosabatlarda bevosita qo‘llaniladi.

XULOSA

O‘zbekiston taraqqiyotining bugungi bosqichida mamlakatda islohotlar ko‘lami to‘g‘risida to‘xtalib davlatimiz rahbari shunday deydi: “Jamiyatni siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy modernizatsiya qilish bo‘yicha keng ko‘lamli chora-tadbirlarimiz natijasida yangi O‘zbekiston shakllanmoqda. Bugungi kunda mamlakatimizdagi demokratik o‘zgarishlar ortga qaytmaydigan tus oldi” Huquqiy tartibga solish usuli – huquqqa ijtimoiy munosabatlarga ta’sir qilishning sub’ektga xos usuli hisoblanadi.

Huquqiy tartibga solish usullari uchta holat bilan tavsiflanadi:

a) jamoat munosabatlarida sub'ektlarining sub'ektiv huquq va majburiyatlarini belgilash tartibi;

Ushbu mezonlarga muvofiq tarzda yuridik fanda huquqiy tartibga solishning ikkita asosiy usuli ajratiladi: imperativ va dispozitiv.

v) sub'ektlar harakatlarining mustaqilligi (ixtiyoriyligi) darajasi.

Imperativ usul (u avtoritar, imperativ deb ham ataladi) ijtimoiy munosabatlar ishtirokchilarining bo'ysunishiga, bo'ysunishiga asoslanadi. Bu usul sub'ektlarning xatti-harakatlarini (harakatlarini) qat'iy tartibga soladi, ular odatda teng bo'lmagan holatda joylashtiriladi, masalan, fuqaro va ma'muriy organ. Bu usul jinoiy, ma'muriy, soliq qonunchiligiga xosdir. Huquq tizimida moddiy va protsessual huquq tarmoqlari ham ajralib turadi. Moddiy huquq tarmoqlari ijtimoiy munosabatlarga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Aksariyat tarmoqlar moddiy huquq toifasiga kiradi (jinoiyat, davlat, tadbirkorlik, oilaviy, mehnat va boshqalar). Protsessual huquq taraflarning huquq va majburiyatlarini amalga oshirish tartibi, tartibini tartibga soladi. Hozirgi vaqtda jinoiyat-protsessual, fuqarolik protsessual huquqi, arbitraj jarayoni mavjud. Protsessual qoidalar deyarli har qanday sohada mavjud, ammo ularning hammasi ham mustaqil sanoat sifatida ajralib turmaydi. Ajratish uchun eng yaqin narsa – ma'muriy jarayonning normalari. Ikkala tarmoq tizimi ham bir-biri bilan chambarchas bog'langan, garchi protsessual moddiy huquqqa xizmat qilsa.

Adabiyotlar

1. Marchenko M. N. Teoriya Gosudarstva i prava. MOSKVA.1999.
2. „Huquq tizimi“. https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Huquq_normasi. Qaraldi: 31-avgust, 2022-yil.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 75-sessiyasidagi nutqi 23.09.2020.
4. Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish bo'yicha tadbirlarni monitoring qilish va baholash to'g'risida Nizom. 2019-yil 20-aprel. (<https://lex.uz/ru/docs/-4300837>)
5. Utamuradov, A., Khojiev, T., Isanova, G., & Khaytmetov, R. (2020). The Prospects of a New Template of the Modernization Uzbekistan. Jour of of Adv Research in Dynamical & Control Systems, 2(12), 2670-2676.
6. Nasirov Otabek Nazirjanovich. (2020). Formation and Activity of JointStock Commercial Banks in the Turkestan Region (Late XIX - Early XX Centuries). ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 10(6), 1509-1518.
7. Nasirov Otabek Nazirjanovich. (2020). From the History of Consumer Associations in the Turkestan Region (Late XIX - Early XX century). Economics, 3(46), 16-17.